

ПОЛІТИКА «КОРЕНІЗАЦІЇ» 1920–1930-Х РОКІВ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ РЕГІОНАХ РОСІЇ: ТРИУМФ І ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

DOI: 10.5281/zenodo.4120117

© М. Коропатник, 2020. СС BY 4.0

*Метою статті є аналіз витоків національної політики більшовиків після їх перемоги, її вимушеного й тимчасового характеру, еволюції процесів українізації та їх трансформації в русло русифікації, придушення будь-яких проявів національного відродження. **Методологічною основою** дослідження є принципи історизму, науковості та об'єктивності, що допомогло досягти неупередженості та достовірності під час тлумачення конкретних фактів, забезпечити комплексне дослідження проблеми. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що використані в ній матеріали дозволяють по-новому підійти до оцінки нинішньої суспільно-політичної ситуації в Україні, краще зрозуміти витoki русифікаторської політики керівництва колишнього СРСР, вимушений характер так званої «українізації» на теренах УСРР та в місцях проживання українців в інших республіках, її причин та наслідків. **Висновки.** Захопивши владу в Україні, більшовики спочатку й слухати не хотіли про вживання й захист української мови. Але приблизно з середини 1919 р. стало зрозуміло, що без врахування розмаху й сили українського національного руху встановлення радянської влади в Україні неможливе. Тому в Кремлі по-новому підійшли до тактики завоювання України. Мета зводилася до того, щоб будувати комунізм у багатонаціональній країні й підпорядковувати обраній меті зусилля «місцевих людей». Саме на досягнення цієї мети й була спрямована політика «коренізації», проголошена на XII з'їзді РКП(б) у 1923 р. Як показав подальший розвиток подій, «коренізація» по-українськи носила тимчасовий характер, і після досягнення поставленої мети будь-які прояви національного руху були жорстко придушені. Більшовицьким керівництвом зроблено все можливе, щоб етнічне відродження в Україні та регіонах Росії з компактним українським населенням не переросло в національно-державне. Отже, реальні факти підступної стратегії більшовиків у сфері національної політики 20-х – початку 30-х рр. наочно продемонстрували асиміляторські, русифікаторські тенденції московського керівництва.*

Ключові слова: «коренізація», українізація, національне відродження, більшовики, націонал-комуністи, РКП(б), КП(б)У, шовінізм, націоналізм, «національний ухил», УСРР, ВУЦВК, Раднарком, декрети, ВУАН, репресії.

Історичні факти беззаперечно підтверджують антиукраїнську політику царського режиму, потім – радянської влади і, після розпаду Радянського Союзу, керівництва нинішньої Росії. Особливо вражає хронологія заборон і утисків української мови. Поза сумнівом, її можна назвати «репресованою мовою», що перебуває нині в процесі нелегкої реабілітації, коли на теренах деяких регіонів країни зусиллями антиукраїнських політичних сил до цих пір зберігається тенденція денационалізації. Про це переконливо пише І. Дзюба у передмові до публікації свого знаме-

нитого дослідження «Інтернаціоналізм чи русифікація?»: «державно незалежна Україна не позбулася багатьох аспектів колишньої колоніальної залежності – як у вимірах економіки та політики, так і особливо у вимірах самоусвідомлення та “ментальності”»¹.

Загалом, нинішня суспільно-політична ситуація в Україні визначається багатьма складниками як внутрішнього, так і, головне, зовнішнього характеру, викликаного посяганнями Росії на державний суверенітет нашої країни, що проявилось через анексію Криму та шестирічну війну на Донбасі.

Корені русифікаторської політики СРСР виявилися досить живучими, що стимулює політичну дестабілізацію, тенденції повернення до об'єднання з Росією, капітуляції перед агресором. Ця обставина змушує ще раз звернутися до подій 20-х – початку 30-х років минулого століття в контексті так званої «українізації» на території УСРР та в місцях компактного проживання українців в інших республіках СРСР, її причин та наслідків.

Історіографія проблеми політики «коренізації», в т. ч. стосовно її складової – українізації – досить обширна. В першу чергу слід виокремити узагальнюючі праці з історії України, де питанням українізації приділяється серйозна увага – в загальному контексті чи окремими розділами². Фундаментальним аналізом цього періоду вирізняється підручник для студентів вишів, автором якого є В. Литвин³. Детальний аналіз процесів «коренізації» в Україні міститься в дослідженнях М. Прокопа⁴, Ю. Шаповала⁵, Ю. Шевельова⁶, В. Сергійчука⁷, О. Криворучка⁸ та інших авторів. Відомості про впровадження політики «коренізації» в регіонах Росії з компактним проживанням українського населення ми знаходимо як у публікаціях українських авторів⁹, так і російських¹⁰, яким притаманна об'єктивність і неупередженість. Представляє інтерес дослідження І. Мазура щодо трансформації національного складу населення в губернських центрах України середини 20-х років¹¹. Під час аналізу причин та наслідків політики більшовиків в Україні 20–30-х рр. при нагоді стали окремі енциклопедичні словники¹², а також збірки

¹ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. С. 5.

² Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Київ: Либідь, 1993. 287 с.; Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів, 1992. 230 с.; Історія України. Нове бачення. У 2-х томах. Київ: В-во «Україна», 1996. Т. 2. 493 с.; Історія України. Курс лекцій. ХХ століття. Київ: Либідь, 1992. Т. 2. 463 с.; Конончук І. М. Історія України. Від стародавніх часів до «Помаранчевої революції». Ніжин: ТОВ Гідромакс, 2005. 283 с.

³ Литвин В. Історія України. Підручник. Київ: Наукова думка, 2009. 820 с.

⁴ Прокоп М. Україна і українська політика Москви. Частина І. Сучасність, 1981. 176 с.

⁵ Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. Київ: Генеза, 2001. 350 с.

⁶ Шевельов Ю. Українізація: радянська політика 1925–1932 років. Internet archive. URL: http://www.maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukrainization.htm (дата звернення: 29.03.2020).

⁷ Сергійчук В. І. «Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2000. 255 с.

⁸ Криворучко О. І. Микола Хвильовий – речник українського відродження 1920-х рр. *Історія: Збірник праць. Рік видання: 2009*. Політологія. Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4979.html> (дата звернення: 19.03.2020).

⁹ Єфіменко Г. Сталінська національна політика серед українців Росії в 1930-ті рр.: правило чи виняток? *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвід. зб. наук. пр.* 2004. Вип. 11. С. 355–370; Закіров М. Національно-культурне відродження українців Урало-Сибірського регіону (на матеріалах Уральської області). *Історична панорама*. Вип. 5. Політологія. Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-95.html> (дата звернення: 14.03.2020).

¹⁰ Красовицкая Т. Ю. Модернизация России: национально-культурная политика 20-х годов. Москва, 1998. 416 с.; Красильщиков В. А. Вдогонку за прошедшим веком: Развитие России в ХХ веке с точки зрения мировых модернизаций. Москва: РОССПЭН, 1998. 455 с.

¹¹ Мазур І. В. Національний склад населення та його трансформація у губернських центрах України в 1920–1926 рр. *Історія: Збірник праць*. 2009. Політологія. Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4979.html> (дата звернення: 20.03.2020).

¹² Коренізація. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <http://esu.com.ua/searcharticles.php?id=3553> (дата звернення: 19.03.2020); *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*. Париж, Нью-Йорк:

документів¹³. Методологічні засади розуміння необхідності української державності дають роботи С. Рудницького¹⁴, а сутності національної політики радянської влади та її наслідків для України – дослідження І. Дзюби¹⁵.

На основі опублікованих історичних досліджень, керуючись принципами історизму, науковості та об'єктивності, автор ставить перед собою завдання проаналізувати витоки національної політики більшовиків після їх перемоги, її вимушений і тимчасовий характер, еволюцію процесів українізації та їх трансформацію в русло русифікації, придушення будь-яких проявів національного відродження.

Історичним фактом є те, що революція 1917–1921 рр. не залишила українців без, хай і відносних, проте позитивних наслідків. Як зазначав І. Лисяк-Рудницький, «було би помилкою говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але внутрішньо переродила суспільство України...». Справді, навіть більшовики мусили рахуватися з розмахом і силою українського національного руху. Адже, захопивши владу в Україні, вони спочатку й слухати не хотіли про українську мову. Але приблизно з середини 1919 р. стало зрозуміло, що встановлення радянської влади в Україні неможливе, якщо не залучити українську інтелігенцію й не отримати мовчазну згоду українського селянства. Тому в Кремлі по новому підійшли до тактики завоювання України: поєднання окупаційної політики з імітацією підтримки українського визвольного руху. Тактика зводилася до того, щоб будувати комунізм у багатонаціональній країні й підпорядковувати обраній меті зусилля «місцевих людей» (використовуючи термінологію Й. Сталіна). Резолюція «Про Радянську владу на Україні» вимагала «перетворити українську мову на знаряддя комуністичної освіти трудящих мас»¹⁶.

Отже, політика «українізації», застосована ВКП(б) на теренах України та ряду інших територій, заселених українцями, зокрема, Кубані, видається як дія тимчасового характеру з метою зміцнення більшовицького режиму в національних окраїнах з тим, щоб потім жорстоко придушити будь-які прояви національного руху, що легалізувалися в часи «коренізації» (у цьому випадку – українізації).

Деякі деталі передумов запровадження більшовиками політики «коренізації» ми знаходимо у роботах Л. Троцького. Він наводить дані, що із 140 млн населення РРФСР великороси становлять не більше 75 млн, решту ж 65 млн представляють не великоруські національності, які населяють, головним чином, околиці¹⁷. Саме ці обставини, з точки зору Л. Троцького, визначили характер національної політики російських комуністів, які добре розуміли, що агресивна русифікаційна політика царату впродовж століть призвела до цілковитого витіснення української мови з офіційного вжитку. По суті, вона була мовою села. Міста були тотально русифіковані. Приміром, у 1917 р. в Києві мешкало 16,4% українців, 50% росіян, 18,6% євреїв і 9,1% поляків¹⁸. Разючим винятком була хіба що Полтава. На 1920 р. серед мешканців цього губернського центру українці становили 57,7%, на 1923 р. – 66%, на 1926 р. – 68,4%. Відносну більшість становило українське населення і в Чернігові (30,5%)¹⁹.

Молоде життя, 1962. Т. 4. *Ізборник*. URL: izbornik.org.ua/encycl/euui.htm (дата звернення: 12.03.2020).

¹³ Декларация прав народов России. Декреты Советской власти. Москва: Гос. изд-во полит. литературы, 1957. Т. 1. История РФ. URL: <https://histrf.ru/lenta-vremeni/event/view/dieklaratsiia-prav-narodov-rossii> (дата звернення: 11.03.2020); Національні процеси в Україні: історія й сучасність. Документи й матеріали. Довідник. Київ, 1997. Ч. 2. 410 с.; Україна в ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів (1900–1939). Київ, 1997. 446 с.

¹⁴ Рудницький Степан Львович. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 24.03.2020).

¹⁵ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. 276 с.

¹⁶ Історія. Кульчицький С. *Тиждень ua*. URL: <https://tyzhden.ua/History/215052> (дата звернення: 19.03.2020).

¹⁷ Троцький Л. Сталин. В двух томах. Т. 2. Под ред. Ю. Г. Фельштинского. Москва: TERRA, 1990, 1996. URL: <http://lib.ru/TROCKIJ/stalin4.txt>. (дата звернення: 25.03.2020).

¹⁸ УСРР–УРСР: 1922–1991. Коренізація: партія міняє шкіру й обличчя. *Інтернет-видання Полтавщина*. URL: <https://poltava.to/project/546> (дата звернення: 25.03.2020).

¹⁹ Мазур І. В. Національний склад населення та його трансформація у губернських центрах України в

Кампанію «коренізації» започаткувала доповідь Й. Сталіна «Про національні моменти в партійному і державному будівництві», виголошена на XII з'їзді РКП(б) 23 квітня 1923 р. Формулу «коренізації» він виклав у таких висловах (мовою оригіналу): «Для того чтобы Советская власть стала и для инационального крестьянства родной, – необходимо, чтобы она была понятна для него, чтобы она функционировала на родном языке, чтобы школы и органы власти строились из людей местных, знающих язык, нравы, обычаи, быт нерусских национальностей. Только тогда и только постольку Советская власть, до последнего времени являвшаяся властью русской, станет властью не только русской, но и междунациональной, родной для крестьян ранее угнетённых национальностей, когда учреждения и органы власти в республиках этих стран заговорят и заработают на родном языке»²⁰.

Більшовики зробили для себе правильні висновки й здійснили тактичний маневр, щоб, зміцнивши свої позиції, через певний час повернутися до звичної стратегії в національному питанні, як і було зафіксовано в Декларації прав народів Росії, прийнятій 2 (15) листопада 1917 р. Радою Народних Комісарів. У ній є два ключові моменти: потрібен добровільний союз народів Росії, вільний розвиток національних меншин на її території. Слова ж про право на створення самостійних держав – просто дефініція.

Задля такого «добровільного союзу народів Росії» партія вирішила прискорити розвиток тодішніх неросійських республік, а водночас «укорінитися» на національних окраїнах за офіційної державної підтримки на місцях. У керівництві УСРР у ставленні до українізації можна виділити три групи. Першу, патріотично налаштовану, становили колишні ліві українські соціалісти-революціонери, які вступили до КП(б)У, зокрема, В. Блакитний (Елланський), О. Шумський, Ф. Гринько. Аналогічних поглядів дотримувалися старі більшовики М. Скрипник та М. Хвильовий, які мали патріотичні настрої. Близьким до них був В. Чубар. Друга група, найчисельніша – центристська, до якої належали В. Затонський, В. Косіор та інші. Вони підтримували групу патріотів, але лише до того часу, доки не утвердилася диктатура Й. Сталіна. Їхня політична позиція характеризувалася нерішучістю, непослідовністю, що значною мірою пояснюється атмосферою страху й нетерпимості, що насаджувалася московським режимом. У часи репресій члени цієї групи поплагалися власним життям. Третя, просталінська група, прикриваючись гаслами інтернаціоналізму, здійснювала часто замасковану русифікаторську, антиукраїнську політику. До неї належала Л. Каганович, П. Постишев та інші, які вірно служили Й. Сталіну²¹.

Московська політика «коренізації» забезпечувала «вбудовування» в радянську систему етнічності одночасно з «вичищенням» тих управлінців, які підозрювалися у відсутності лояльності до режиму чи були прихильниками інших, ніж комуністична, ідеологічних доктрин. Професор Ю. Шаповал продемонстрував, як у звітах ГПУ розглядається «контрреволюційна» роль лояльної до радянської влади української некомуністичної інтелігенції як така, що є «протидією політиці українізації». Отже, боротьба з «українським сепаратизмом» та свідомими українцями була важливою складовою частиною політики українізації, серед пріоритетів якої була протидія українському національному руху та виховання таких національних українських кадрів, які були б за духом українофобами-малоросами. Це, до

1920–1926 рр. *Історія: Збірник праць*: 2009. Політологія. Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4979.html> (дата звернення: 20.03.2020).

²⁰ Історія. Кульчицький С. *Тиждень ua*. URL: <https://tyzhden.ua/History/215052> (дата звернення: 19.03.2020).

²¹ Політика коренізації: українізація, її суть, причини, наслідки. *REFERAT-OK.COM.UA*. URL: <http://referat-ok.com.ua/politika-politologiya/politika-korenizacii-ukrajinizaciya-jiji-sut-prichini-naslidki> (дата звернення: 21.03.2020).

речі, бачили українські інтелектуали. Зокрема, згадуваний в одному зі звітів ГПУ професор Дідусенко наголошував: «Українізація здійснюється неширо. На словах українізація, а насправді – русифікація. Усі галузі країни захоплені неукраїнськими елементами»²².

Разом з тим на одній із секретних нарад наголошувалося, що представники центру, які будуть брати участь у «партійній роботі серед більш відсталих народностей, повинні суворо витримувати тон сприяння і допомоги національним передовим елементам у їх комуністичній і радянській роботі, у жодному разі не допускаючи ні в діях, ні в промовах нічого, що було б подібним на присвоєння собі права нав'язувати і вирішувати, дозволяти чи відкидати, взагалі розпоряджатися, формально опираючись на авторитет центру»²³.

Національно-культурну політику більшовиків не можна розглядати як якусь самоціль. Вона займала належне і, можливо, головне місце у радянській модернізації суспільства. Як зауважила російська дослідниця Т. Красовицька, «головною метою національно-культурної політики Радянської влади, в яких би формулах чи гаслах вона не відображалась, був модернізаційний прорив країни, необхідність зайняти належне місце у ряду високо розвинутих країн (держав)»²⁴. Тому використання більшовицькими керівниками лояльної до радянської влади української інтелігенції зумовлювалося не стільки впливом останньої на українське селянство, скільки нагальною потребою використати цю найосвіченішу верству українського суспільства для стрімкого та якісного підвищення культурно-освітнього рівня суспільства. Це, у свою чергу, не лише відчутно підвищувало авторитет влади серед місцевого населення, але й було необхідною передумовою переходу до індустріального суспільства.

Такий стратегічний меті було підпорядковано й оголошення великодержавного шовінізму основною небезпекою у національному питанні як живлючого джерела для «місцевого націоналізму». Зокрема, у резолюції XII з'їзду РКП(б) про великодержавний шовінізм говорилося так: «Цей ухил шкідливий не тільки тому, що він, гальмуючи справу формування комуністичних кадрів з місцевих людей, які знають національну мову, створює небезпеку відриву партії від пролетарських мас національних республік, а й насамперед тому, що він живить і вирощує змальований вище ухил до націоналізму (місцевого. – Авт.), утруднюючи боротьбу з ним»²⁵.

Отже, політика «коренізації» не лише допомагала компартійному керівництву посилити свій авторитет серед місцевих жителів, а й створювала умови для прискорення процесу побудови індустріального суспільства, що й було стратегічним завданням більшовиків. За таких обставин відмовитися від врахування національно-культурних особливостей означало поставити хрест на прискореному економічному розвитку. Однак і сприяти національному відродженню компартійне керівництво не збиралося.

Загалом, політика «коренізації» (українізації) була зумовлена рядом зовнішніх і внутрішніх причин:

– По-перше, необхідністю формування на міжнародній арені привабливого іміджу СРСР як держави, де начебто забезпечено гармонійний і вільний розвиток радянських республік та гарантовано вільний розвиток національних меншин.

– По-друге, потребою досягнення своєрідного компромісу із селянством –

²² Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. Київ: Генеза, 2001. С. 27–28.

²³ Інститут історії України. *Національна Академія наук України*. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Korenizatsiya> (дата звернення: 15.03.2020).

²⁴ Красовицкая Т. Ю. Модернизация России: национально-культурная политика 20-х годов. Москва, 1998. С. 120.

²⁵ Національні процеси в Україні: історія й сучасність. Документи й матеріали. Довідник. Київ, 1997. Ч. 2. С. 31.

основною масою національних республік, та національною інтелігенцією шляхом лібералізації національних відносин.

– По-третє, намаганням більшовицької партії розширити соціальну базу своєї системи, залучивши до партії та управління республікою представників неросійських народів.

– По-четверте, бажанням радянського керівництва очолити й поставити під контроль процес національного відродження окраїн, щоб він не вилився у відцентрові спрямування.

– По-п'яте, потребою зміцнення новоутвореного державного об'єднання – СРСР, наданням прав «культурно-національній автономії» хоч частково компенсувати республікам втрату їх політичного суверенітету.

Варто мати на увазі, що саме політика українізації, а також політичні амністії 20-х рр. вселили в багатьох представників української інтелігенції, особливо «західняків», віру в можливість «радянської України» й сприяли їхньому поверненню й співпраці з комуністами. Так, наприклад, Ю. Тютюнник (можливо, під примусом) у листах до В. Затонського та О. Шумського від 20 серпня 1923 р. висловлював переконання, що «нині на Україні – Українська влада... При сучасному стані всі чесні українські елементи на Україні мають повну змогу прикласти свої сили для будівництва нового життя»²⁶. «Українізація... є результат непереможної волі тридцятимільйонної нації», – зауважив М. Хвильовий. Утім, були й скептики: «Взагалі справа українізації справляє враження певного тактичного ходу з боку большевиків; коли він не дасть бажаних наслідків, то про нього швидко забудуть...», – пророчє писав С. Петлюра в листі до М. Шумицького від 3 листопада 1923 р.²⁷

Реалізація політики «коренізації» в національних республіках, зокрема УСРР, постійно наражалася на опір російських великодержавних шовіністів, багатьох партійних керівників та зрусифікованих елементів. Яскравим прикладом суто бюрократичного ставлення до українізації, у будь-якому разі на її початковому етапі, є постанова пленуму ЦК КП(б)У від 6 лютого 1922 р. «Цілі і завдання українізації». У цьому документі містяться такі рекомендації: «Повна абсолютна рівноправність української і російської мов, рішуча боротьба проти всякої штучної українізації і русифікації і водночас усунення тих перешкод, які затримували б природний розвиток української культури або які відрізували б українському селянству доступ до ознайомлення з російською культурою. Боротьба проти всякого прагнення зробити з української мови засіб відособлення і протиставлення українських робітників і селян – російським. Вживання тієї чи іншої мови є воля кожного, і держава не повинна ділити свої установи на такі, в яких вплив був би за російською мовою, і на такі, в яких вплив був би за українською мовою»²⁸. На той час постанова відповідала настроям переважної більшості членів КП(б)У.

Загалом, в Україні доволі оперативно відгукнулися на рішення XII з'їзду РКП(б) щодо «коренізації». Важливою віхою в реалізації цієї політики стала постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» від 1 серпня 1923 р. Як зазначалося в документі, найближчим завданням уряду мусить бути усунення нерівності культур, пристосування державного апарату до потреб, побуту й мови українського народу. Визнається за потрібне протягом найближчого часу зосередити увагу держави на поширення знання української мови. Робітничо-селянський уряд повинен забезпе-

²⁶ Україна в ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів (1900–1939). Київ, 1997. С. 291–292.

²⁷ Шевцова С. Українізація по-московськи: праяник, що став батою, або Як більшовики українців українізували. *УКРІНФОРМ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2575613-ukrainizacia-pomoskovski-pranik-so-stav-batogom-abo-ak-bilsoviki-ukrainciv-ukrainizovali.html> (дата звернення: 10.04.2020).

²⁸ Литвин В. Історія України. Підручник. Київ: Наукова думка, 2009. С. 497.

чити українській мові місце, відповідне числу та питомій вазі українського народу на території УСРР. Найпоширенішими в Україні вважалися дві мови: українська та російська, тому робітничо-селянська влада звертатиметься до всього населення України обома цими мовами, а в адміністративно-територіальних одиницях з більшістю населення, що належить до національних меншостей, органи влади користуватимуться мовою більшості населення.

Згідно з постановою, на українське діловодство протягом року повинні перейти центральні та місцеві установи Народних комісаріатів. Губерніальні органи, округи та райони у зносинах між собою та іншими установами мають вживати найпоширенішу в цій місцевості мову із двох найпоширеніших: українську або російську. Діловодство ж у цих органах має провадитися переважно українською мовою, за винятком тих місцевостей, де абсолютна або відносна більшість населення належить до іншої національності. Стосовно співробітників держаних установ, то без володіння двома мовами вони не можуть бути прийнятими на службу, а ті, що вже працюють, мають вивчити ці дві мови протягом року. Хто не вивчив української мови, підлягає звільненню з державної служби. Правда, особливо кваліфіковані особи та ті, що мають спеціальне призначення, можуть бути звільнені від обов'язкового вивчення української мови за окремою постановою Ради Народних Комісарів²⁹.

У 1923 р. питома вага українців серед працівників державного апарату не перевищувала 35%. Особливо незначною вона виявилася у керівних структурах. Так, у колегіях наркоматів налічувалося 47% росіян, 26% євреїв і 12% українців. Основна маса службовців у наркоматах складалася на 40% з євреїв, на 37% – з росіян і тільки на 14% – з українців³⁰. Тому в ході «коренізації» йшлося, насамперед, про українізацію чиновників партійно-державного апарату, бо лише 797 із майже 12-ти тис. відповідальних працівників партійно-державного апарату володіли українською мовою. З цією метою були прийняті декрети ВУЦВК й Раднаркому від 30 квітня 1925 р. «Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату» та декрет Раднаркому від 16 липня 1925 р. «Про практичні заходи до українізації радянського апарату»³¹.

Почалося створення системи мовних курсів. Інструкторські курси при установах підлягали Центральним державним курсам українознавства в Харкові, які складала програми й готували інструкторів, котрі слідували за перебігом українізації в різних установах і інституціях. Приміром, інструктором з української мови на курсах для українських чекістів була письменниця Зінаїда Тулуб. Але це не врятувало її від репресій у 1937 р.³²

Варто зауважити, що спочатку кампанія українізації після партійного з'їзду 1923 р. розгорталася досить повільно. Становище змінилося, коли у квітні 1925 р. на посаді генерального секретаря ЦК КП(б)У з'явилася довірена особа Й. Сталіна – Л. Каганович. Він мусив забезпечити підтримку Й. Сталіну у боротьбі за владу, тому дістав карт-бланш на проведення українізації максимально високими темпами. На думку Ю. Шевельова, він чи не єдиний генеральний секретар ЦК КП(б)У, що вивчив українську мову і вживав її деколи публічно, був стовідсотковим партійцем, що вмів навести лад в найвразливіших місцях. Ось його досить красномовна позиція: «Якщо для східних народів у нас, може, й мусять бути при-

²⁹ Україна в ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів (1900–1939). Київ, 1997. С. 287–291.

³⁰ Історія України. Нове бачення. У 2-х томах. Київ: В-во «Україна», 1996. Т. 2. С. 203.

³¹ Шевельов Ю. Українізація: радянська політика 1925–1932 років. *Internet archive*. URL: http://www.maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukrainization.htm (дата звернення: 29.03.2020).

³² Шевцова С. Українізація по-московськи: пряник, що став батогом, або Як більшовики українців українізували. *УКРІНФОРМ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2575613-ukrainizaciya-pomoskovski-pranik-so-stav-batogom-abo-ak-bilsoviki-ukrainciv-ukrainizovali.html> (дата звернення: 10.04.2020).

кладом республіки Узбекистанська, Туркменістанська, Казахстанська і таке інше, то для західних народів Україна мусить служити зразком і прикладом розв'язання пролетаріатом проблеми національного визволення пригнічених мас, проблеми державного будівництва національних республік в рамках радянської системи»³³.

Передусім Л. Каганович звернув увагу на українізацію КП(б)У. Партійний перепис 1922 р. продемонстрував неукраїнський характер партії в кордонах УСРР: росіяни – 54%, українці – 23%, євреї, поляки та інші – 23%. Один із лідерів російських більшовиків М. Бухарін на XII з'їзді РКП(б) відверто назвав склад комуністичної організації України «російсько-єврейським». Станом на 1927 рік кількість українців-держслужбовців зросла до 54%. Компартійний контингент обернули на формально український (не за суттю, за справною «цифрою») завдяки масовим наборам у партію, що почалися з 1924 р. Тоді ж, у 1927 р., питома вага українців серед членів і кандидатів у члени КП(б)У дійшла майже до 52%. У той самий час чисельність партійних лав зросла з 54 818 осіб у 1922 р. до 168 087 у 1927-му³⁴.

Разом із тим, такі трансформації в українському суспільстві створювали серйозну загрозу контролю Москви над УСРР. Мається на увазі перехід частини комуністів на національні позиції, витворення українського пролетаріату, збільшення частки міського населення, активна освітня, культурна, наукова діяльність старої і молодшої української еліти.

Центром українізації став Наркомат освіти, який керував всіма галузями культури і опирався в своїй діяльності на декрет РНК від 27 липня 1923 р. «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ», яким запроваджено українську мову в усіх типах шкіл і визначено терміни їхньої українізації.

У 1927 р. після усунення з посади наркома освіти О. Шумського її обійняв М. Скрипник, який розгорнув бурхливу та плідну діяльність з розвитку української культури, особливо освіти. Довелося переборювати величезні труднощі, насамперед брак педагогічних кадрів, які володіли українською мовою. Не вистачало приміщень для шкіл та наукових закладів, підручників. Доводилося також долати опір російських та обрусілих студентів, які не виявляли бажання навчатися «селянською» мовою. Тому не випадково значна увага приділялася вивченню української мови студентами. Одними з перших перейшли на викладання українською мовою Київський медичний інститут, хімічний, механічний та інженерно-будівельний факультети Київського політехнічного інституту. Українізація вищої школи ускладнювалася нестачею підручників, незрозумінням української наукової термінології, особливо природничих дисциплін. Стосовно шкіл, то лише у 1924 р. було видано 4 млн підручників українською мовою, що дало змогу перевести на навчання українською 12 тис. шкіл³⁵.

Активне та різноманітне вивчення української мови очолила ВУАН, для чого при ній було засновано два важливі наукові центри: Інститут Мовознавства та Інститут Наукової Мови. Вітчизняними лінгвістами було підготовлено й видано чимало цінних наукових розвідок. За редакцією А. Кримського, видатного українського мовознавця-поліглота, історика, письменника й перекладача кримськотатарського походження, опубліковано шість томів «Російсько-українського словника». Усього ж до 1929 р. побачили світ близько 30 різних термінологічних словників українською мовою. У 1927 р. був остаточно впорядкований український правопис. Стараннями академіка В. Перетца у Ленінграді постало ТОВА-

³³ Шевельов Ю. Українізація: радянська політика 1925–1932 років. *Internet archive*. URL: http://www.maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukrainization.htm (дата звернення: 29.03.2020).

³⁴ УСРР–УРСР: 1922–1991. Коренізація: партія міняє шкіру й обличчя. *Интернет-видання Полтавщина*. URL: <https://poltava.to/project/546> (дата звернення: 25.03.2020).

³⁵ Політика коренізації. *Політологія. Онлайн бібліотека*. URL: <http://politics.ellib.org.ua/> (дата звернення: 21.03.2020).

риство дослідників української історії, письменства й мови, що діяло спершу як комісія, а потім – як філія ВУАН³⁶.

Попри всі перешкоди, за порівняно короткий час енергійне втілення в життя політики українізації дало значні результати. Так, у середині 20-х років 78% шкіл і 39% технікумів, 34,1% дитячих будинків були україномовними. У 1927/1928 навчальному році українці становили 49,8% усіх студентів республіки. Тираж українських газет за 1924–1927 рр. зріс у п'ять разів, значно збільшилася кількість і тиражі книжкової продукції українською мовою³⁷.

Одним із беззаперечних досягнень цієї політики була українізація початкових шкіл. Якщо в 1922 р. існувало 6 105 українських шкіл, то в 1930 р. – 14 430 (російських – 1 504). Значно зросла також кількість українських семирічок – до 1732 порівняно з 267 російськими. На кінець 1927 р. 77% українців навчалося в цих школах, що майже дорівнювало відсоткові українців серед населення – 80,1. По інших типах шкіл зростання не було таким динамічним, але також помітним. Станом на 1 листопада 1927 р. серед профшкіл частка українських становила 65,8%, на двомовні українсько-російські припадало 16%, а на російсько-українські 5,3%. Щодо фабзавучів, то закон про українізацію, що вимагав української мови для всіх типів шкіл, був обережніший, наполягаючи тільки на «рідній мові» учнів. Незважаючи на це, навіть тут діяли 42 українські школи, 48 російських і 100 двомовних. Тоді ж було 48 українських, 7 російських і 18 двомовних так званих робітфаків, 14 українських, 2 російські та 23 двомовні інститути. За спеціальністю інститути ділилися так: сільськогосподарські – 3 українські, 6 двомовних; педагогічні – 6 українських, 4 двомовні. Зате діяли всього 2 українські, 2 російські і 7 двомовних технологічних і медичних інститутів. М. Скрипник згадує, що 1929 р. інститути були українізовані десь на 30%³⁸. Оцінюючи наведені цифри, зокрема, для вищих та виробничих шкіл, слід пам'ятати, що в двомовних школах найважливіші предмети здебільшого викладали російською мовою, а українською читали такі другорядні дисципліни, як політосвіта тощо.

Разом з тим існувала серйозна проблема педагогічних кадрів. Перепис 1927 р. показав, що серед учителів вищу або середню спеціальну освіту мали 22,9%. Решта закінчила середню або лише початкову школу. Нестачу вчительських кадрів намагалися подолати шляхом збільшення кількості педагогічних інститутів і технікумів або через скорочення строків навчання в них. Кадри для українських шкіл поза межами республіки готували Краснодарський, Белгородський і Благовещенський педагогічні інститути, українські відділення на ряді факультетів Воронежського університету. На Курщині діяв Український педагогічний технікум³⁹.

«Коренізація» по-українськи сприяла ще й процесам, що не вкладалися в «прокрустове ложе» задуму їх ініціаторів. У середині 20-х рр. окремі українські комуністи виступили за розширення самостійності республіки, врахування її особливостей в будівництві соціалізму, за широке використання досягнень європейської цивілізації при творенні української культури. Так, письменник М. Хвильовий у 1925–1927 рр. розгорнув літературну дискусію про шляхи будівництва української культури і запропонував звільнитися від російського впливу, переорієнтуватися на європейські традиції та духовні надбання. Полемічно загострено він висловив це в гаслах «Геть від Москви», «Дайош Європу» та інших⁴⁰.

М. Хвильовий заговорив про конкуренцію української та російської культур,

³⁶ УСРР–УРСР: 1922–1991. Коренізація: партія міняє шкіру й обличчя. *Інтернет-видання Полтавщина*. URL: <https://poltava.to/project/546> (дата звернення: 25.03.2020).

³⁷ Політика коренізації. *Політологія. Онлайн бібліотека*. URL: <http://politics.ellib.org.ua/> (дата звернення: 21.03.2020).

³⁸ Шевельов Ю. Українізація: радянська політика 1925–1932 років. *Internet archive*. URL: http://www.maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukrainization.htm (дата звернення: 29.03.2020).

³⁹ УСРР–УРСР: 1922–1991. Коренізація: партія міняє шкіру й обличчя. *Інтернет-видання Полтавщина*. URL: (дата звернення: 25.03.2020).

⁴⁰ Хвильовий М. Україна чи малоросія? М. Хвильовий. *Твори у 2-х т.* Т. 2. Київ: Дніпро. С. 462.

виступив проти «російського диригента», висунув теорію «відродження нації», закликав «негайно стати на боці активного молодого українського суспільства, що репрезентує не тільки селянина, але й робітника, і тим назавжди покінчити з контрреволюційною (по суті) думкою будувати на Україні російську культуру». Це було витлумачено як підштовхування партії на шлях національного переродження, про що у своєрідній формі висловився Й. Сталін у листі до Л. Кагановича. Генсек зазначив: «Шумський не бачить, що при слабкості коріння комуністичних кадрів на Україні цей рух... може набрати місцями характеру боротьби проти Москви взагалі, проти росіян взагалі, проти російської культури і її найвищого досягнення – ленінізму». Як приклад цієї боротьби Й. Сталін наводив діяльність М. Хвильового. Результатом стало звинувачення О. Шумського в потуранні М. Хвильовому, підбурюванні його до «націоналістичних» виступів⁴¹. Але був й інший результат – діяльність М. Хвильового та його послідовників сприяла тому, що визначальною рисою українського культурного процесу 1920-х років стало піднесення української культури з рівня етнографічного провінціалізму в російській імперії до рівня самостійної культури у всій повноті виявлення її творчих потенцій.

Політика «коренізації» у вигляді українізації здійснювалася й в ряді регіонів Росії з українським населенням. Проте вона відрізнялася рядом особливостей і стартувала із значним запізненням. Тривалий час місцеві керівники не звертали уваги, а то й штучно гальмували цей процес. Не в захваті була й частина українців, оскільки вони не бачили перспектив для подальшого розвитку. Так, наприклад, розповсюдженими були думки, що українізація початкової школи є своєрідною спробою утвердити українців на других ролях: «Влада навмисне проводить українізацію, щоб наші діти не мали в майбутньому можливості обіймати посади в різних установах, оскільки українських установ немає, а російські і без них обійдуться». Інше типове пояснення небажання віддавати дитину в українську школу: «Як віддаси дитину в українську школу, то там вона і згине, далі ходу нема»⁴².

Вирішальне значення для повороту в бік сприяння розвитку української освіти та культури мала допомога наркомату освіти УСРР на чолі з М. Скрипником, що узяли шефство над цією справою. Однак бажання наркомату освіти УСРР було замало. Потрібно було, щоб на місцях очолювали ці процеси такі діячі, які були б зацікавлені в розвитку української культури та вірили в її перспективу. Наприклад, на Далекому Сході справа зрушила з місця фактично лише в 1931 р., коли туди переїхав на постійну роботу один з активних провідників національно-культурної політики в Україні А. Буценко.

Цілі політики українізації серед української діаспори Росії були відчутно відмінними у порівнянні з Україною. Тут ця політика була спрямована на виконання лише одного завдання – своєрідної легітимізації соціально-економічної політики на селі, завоювання певного ступеня довіри українського селянства. Основне завдання національно-культурної політики – модернізаційний прорив, – в українській діаспорі був фактично неактуальним, політика українізації в РСФРР лишалася винятково селянською політикою. Проте це не спонукало переважну більшість українців стати прихильниками більшовицької влади, оскільки вона руйнувала економічні та світоглядні підвалини життя, знищувала усталений спосіб життя, змінювала традиційні цінності українців. То ж не дивно, що у районах, де українці становили більшість населення, колективізації чинився запеклий опір.

⁴¹ Криворучко О. І. Микола Хвильовий – речник українського відродження 1920-х рр. *Історія: Збірник праць*. 2009. Політологія – Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4979.html> (дата звернення: 19.03.2020).

⁴² Єфіменко Г. Сталінська національна політика серед українців Росії в 1930-ті рр.: правило чи виняток? *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвід. зб. наук. пр.* 2004. Вип. 11. С. 361.

Виходило, що внутрішньополітична доцільність українізації не лише знецінилася, а й перетворювалася на чинник, що заважав центру зміцнювати свою владу.

Як же практично відбувалася українізація в регіонах Росії, де переважало або ж компактно проживало українське населення? З ініціативи М. Скрипника політбюро ЦК КП(б)У в травні 1927 р. порушило перед Москвою питання про приєднання до УСРР районів із більшістю українського населення, які з нею межували. Отримавши негативну відповідь, М. Скрипник заговорив про українізацію районів Північно-Кавказького краю, де переважало українське населення. Після схвального висновку Москви керівники краю затвердили трирічний план українізації 37-ми районів зі здебільшо українським населенням⁴³.

Перехід кубанських шкіл на українську мову навчання носив масовий характер. Якщо у 1922 р. їх було 33, то за офіційним циркуляром 1927 р. на Кавказі вже діяло 746 українських шкіл. У 1926 р. вийшов перший кубанський буквар українською мовою, який поклав початок систематичному виданню українських букварів та читанок.

Процесом українізації були охоплені й вищі та середні спеціальні навчальні заклади. Ще у вересні 1920 р. у Краснодарі відкрито Інститут народної освіти, пізніше перейменований в педінститут. До нього набиралися групи з українською мовою навчання. З 1923 р. у цьому вищому закладі діяв відділ української мови та літератури, який готував педагогів для українських шкіл другого ступеня. Кафедру української мови та літератури мав і Кубанський педінститут. Згодом у ньому була створена етнографічна комісія. Планувалося українізувати і медичний інститут.

Учителів для українських шкіл першого ступеня готував Український педагогічний технікум, відкритий у 1922 р. Всюди відкривалися українські робітфаки. У шести технікумах читалися курси українознавства. Виходили український педагогічний часопис «Новим шляхом» і газети українською мовою «Чорноморець» та «Чорноморський край». Тут також активно працювали близько 150 українських письменників, більшість із яких у 30-ті рр. були репресовані⁴⁴.

В Уралі-Сибірському регіоні процеси національного відродження набирають чітких організаційних форм з 1923 р. У 1926–1927 рр. загальна кількість українських навчальних закладів у Сибіру виросла з 22 до 56. Станом на 1 грудня 1927 р. українською мовою проводилися заняття у 13 пунктах ліквідації неписьменності. У Троїцькому окрузі у 1929 р. налічувалося 13 українських шкіл. Вирішувалося питання національної освіти дорослого населення. У 1927 р. Троїцький окружний відділ народної освіти отримав доручення відкрити ліквідаційні пункти неписьменності в українських селах загальним числом 175. А от у Славгородському окрузі Алтайського краю було всього 25 українських шкіл, які відвідували 1605 дітей, у той час, як російські школи приймали 10 тис. українських дітей. Тобто, рідною мовою навчалася лише 13,8% українських школярів⁴⁵.

У цілому у 1920-х – на початку 1930-х рр. на Уралі і Західному Сибіру відбувалося певне пожвавлення українського національно-культурного життя. Українська мова починає вживатися в офіційних установах районів компактного проживання українців, місцева влада приділяє серйозну увагу вирішенню проблем гармонійного культурного, економічного й соціального розвитку національних меншин, зо-

⁴³ Історія. Кульчицький С. *Тиждень.ua*. URL: <https://tyzhden.ua/History/215052> (дата звернення: 19.03.2020).

⁴⁴ Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж, Нью-Йорк: Молоде життя, 1962. Т. 4. *Ізборник*. URL: izbornik.org.ua/encycl/euui.htm (дата звернення: 12.03.2020).

⁴⁵ Закіров М. Національно-культурне відродження українців Уралі-Сибірського регіону (на матеріалах Уральської області). *Історична панорама*. Вип. 5. Політологія. Онлайн бібліотека. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-95.html> (дата звернення: 14.03.2020).

крема українців. Вивчалася необхідність створення національних сільських рад, забезпеченість шкіл педагогічними кадрами, приміщеннями та необхідним устаткуванням.

Отже, можна виокремити ряд позитивних наслідків українізації.

Перше. Усунення від влади відвертих шовіністів – першого секретаря ЦК КП(б)У Квірінга та другого секретаря Лебеда, який проголосив теорію боротьби двох культур – прогресивної, революційної, міської російської та контрреволюційної, відсталого сільськогосподарської української. У цій боротьбі українська культура мала б відступити й загинути.

Друге. Розширення сфери вживання української мови в державному і партійному житті.

Третє. Зростання кількості українців у партійному і державному апараті, частка яких у 1925 р. становила 25–35%, а в 1927 р. – 52–54%.

Четверте. Здійснення структурних змін, зокрема поява нової державно-політичної, господарської та культурної еліти, кістяком якої були так звані націонал-комуністи, вихідці з колишніх українських лівих партій.

П'яте. Вплив на розвиток національної освіти, яка збіглася в часі з розгортанням так званої культурної революції, одним з головних напрямків якої була ліквідація неписьменності. У 1927 р. 97% українських дітей навчалося рідною мовою. Цей показник так і не був перевершений за роки радянської влади (у 1990 р. він становив лише 47,9%).

Шосте. Різко збільшилася кількість української преси, у 1933 р. вона становила 89% всього тиражу газет у республіці.

Сьоме. Україномовні стаціонарні театри в 1931 р. становили 3/4 всіх театрів в Україні. В Києві збудовано найбільшу на той час в Європі кіностудію.

Восьме. Місто почало втрачати позиції цитаделі російської ідентичності.

Дев'яте. Різномановна культурно-освітня робота проводилася серед компактно проживаючих за межами України 6,5 млн українців.

Десяте. Велика увага приділялася розвитку національних меншин. Протягом 1925 р. було утворено 7 німецьких, 4 болгарських, один польський і один єврейський національні райони, а також 954 сільські ради національних меншин, 100 міських рад. У цей час діяли 966 шкіл з німецькою мовою навчання, 342 – єврейською, 31 – татарською тощо. Взагалі, початковий всеобуч здійснювався понад 20-ма мовами⁴⁶.

Політика «коренізації», як уже зазначалося, від початку її проведення викликала потужний опір російських шовіністичних кіл, насамперед деякого з партійного і державного керівництва, які вважали, що вона призведе до розпаду СРСР. Наприклад, Г. Зінов'єв заявляв, що українізація суперечить більшовицькій національній політиці, допомагає петлюрівщині, а справжньому шовінізму відсічі не дає. Небезпечним для режиму було те, що для неросійських народів тодішнього СРСР «коренізація» на практиці означала дерусифікацію, вивільнення різномановних можливостей представників того чи іншого народу. Тому з ініціативи Й. Сталіна вже у середині 1920-х рр. розпочато кампанії боротьби з «націонал-ухильництвом» і «буржуазним націоналізмом». Проводирем «ухилу» оголошено наркома освіти УСРР О. Шумського, а його однодумцями – літератора М. Хвильового й економіста М. Волобуєва.⁴⁷ які досить емоційно вболівали за українську справу.

Радикальна зміна партійної лінії відбулась між XVI (1930 р.) та XVII (1934 р.) з'їздами ВКП(б). Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про хлібозаготівлі від

⁴⁶ Причини, суть і наслідки українізації *Історія України*. URL: <https://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/prichini-sut-i-naslidki-ukrainizacii> (дата звернення: 21.03.2020).

⁴⁷ Шаповал Ю. І. Коренізація. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3553 (дата звернення: 9.04.2020).

14 грудня 1932 р., крім в'язого іншого, вимагала правильного проведення українізації в Україні та за її межами (маються на увазі регіони, де компактно проживали українці), а також містила категоричну вимогу боротися з петлюрівськими та іншими контрреволюційними елементами. Ця постанова означала кінець хоча і контрольованої, але все-таки українізації, та ознаменувала вирішальну фазу приборкування українізації самими більшовиками України, ліквідацію того «націоналістичного» потенціалу, який вже ніколи не повинен відродитися. 1933 року на об'єднаному пленумі ЦК і Центральної контрольної комісії КП(б)У головною небезпекою визнано місцевий український націоналізм у поєднанні з імперіалістичними інтервентами⁴⁸.

Перші удари прийняли на себе щирі прибічники українізації з-поміж партійців. Обвинувачення в «націоналістичному ухилі» М. Равича-Черкаського – першого офіційного історика КП(б)У, переслідування М. Хвильового з ініціативи самого Й. Сталіна, розгром редакції «Червоного шляху», члени якої майже всі були партійні, вислання Шумського і Гринька в Росію, ліквідація історика М. Яворського та його школи – це тільки деякі заходи, застосовані державою.

З 1927–1928 рр. починаються атаки на непартійну інтелігенцію. Ці процеси в першу чергу стосуються науковців Всеукраїнської Академії Наук та письменників. Усунено з посади секретаря Академії А. Кримського. Влітку 1929 р. розпущено всі наукові товариства, пов'язані з Академією. Одночасно заарештовано десятки співробітників Академії, включно з головою управи С. Єфремовим. Слідом за тим заарештовано кілька тисяч осіб, безпосередньо пов'язаних з Визвольними Змаганнями 1917–1921 рр. 9 березня 1930 р. розпочався судовий процес над «зрадниками», «агентами буржуазії» і «націоналістичними шкідниками», начебто об'єднаних у «контрреволюційний» Союз Визволення України. Із 49-ти вибраних для процесу арештантів 29 були співробітниками Академії. На початку 1931 р. заслано до Росії М. Грушевського, де він помер за неясних обставин. Остаточно усунено й заарештовано А. Кримського. Видавничу діяльність Академії припинено, а на всю її працю в царині гуманітарних наук накладено тавро «буржуазного націоналізму»⁴⁹.

Чи не останній удар по українізації – постанова політбюро ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. «Про реорганізацію національних шкіл на Україні», в якій утворення навчальних закладів, де навчання здійснювали мовами національних меншостей, кваліфіковано як насадження особливих національних шкіл, що були вогнищами буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей, а їхнє функціонування визнано недоцільним і шкідливим. Такі школи та інші навчальні заклади ліквідували, учнів переводили в школи з українською і російською мовами навчання.

У розвиток рішення РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови у школах національних республік і областей» 20 квітня того ж року ухвалено спільну постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України». 8 травня політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення «Про складання нового українського правопису», а в жовтні розглянуто питання про роботу реорганізованих національних шкіл. При цьому зазначено, що у багатьох школах не вистачає учителів, вони значно гірше за російські та українські школи забезпечені підручниками, не мають методичного керівництва і тому працюють незадовільно⁵⁰.

Контрукраїнізація призвела до падіння престижу української мови і культури

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Шевельов Ю. Українізація: радянська політика 1925–1932 років. *Internet archive*. URL: http://www.maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukrainization.htm (дата звернення: 29.03.2020).

⁵⁰ Шаповал Ю. І. Коренізація. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3553 (дата звернення: 9.04.2020).

та русифікації ряду регіонів України. Українська нація втратила майже все, що було досягнуто в часи національного відродження та українізації. виявився правим один із героїв п'єси М. Куліша «Мина Мазайло» дядько Тарас, який казав: «Їхня українізація – це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити разом, щоб духу не було»⁵¹.

Дуже швидко сталінський режим покінчив і з українізацією регіонів Російської Федерації. 10 грудня 1932 р., коли на засіданні політбюро ЦК ВКП(б) обговорювали питання про хлібозаготівлі в УСРР, на Північному Кавказі та в Західній області, Й. Сталін відхилився від теми й став звинувачувати головного промоутера українізації в російських регіонах і пропагандиста возз'єднання Кубані з УСРР М. Скрипника у зв'язках із націоналістичними елементами. Ухвалена після цього засідання політбюро ЦК постанова ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» від 14 грудня 1932 р. стосувалася не так заготівель, як національної політики Кремля. Увага Північно-Кавказького крайкому та крайвиконкому зверталася на те, що «легковажна, не впливаюча з культурних інтересів населення, не більшовицька “українізація” майже половини районів Північного Кавказу при повній відсутності контролю за українізацією школи й друку з боку крайових органів дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації спротиву заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцерства, реемігрантів-козаків, учасників Кубанської ради і т. п.». Постанова вимагала «негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів “українізованих” районів, а також всі газети і журнали, що видаються, з української мови на російську мову як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову». А наступного дня було затверджено постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про заборону українізації в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії та інших регіонах Радянського Союзу⁵². Крайкомам та обкомам ВКП(б), крайвиконкомам та облвиконкомам спільно з РНК доручалося «негайно призупинити подальшу українізацію в районі, перевести всі українські газети, друк та видавництва на російську мову й до осені 1933 р. підготувати перехід шкіл та викладання на російську мову»⁵³.

Практичний сенс названих постанов полягав у тому, що політика українізації не стала, та й не могла стати, з огляду на менталітет українців, засобом радянізації селянства. Основне ж завдання національно-культурної політики більшовиків – модернізаційний прорив – в середовищі української діаспори і не ставилося. На думку Г. Єфіменко, основним чинником подальшої русифікації української діаспори було не впровадження «усього російського», а нищення «усього українського» як такого, що заважало комуністичному будівництву. Тобто, українці РСФРР фактично першими в СРСР були визнані «шкідницею нацією»⁵⁴.

Справа в тому, що процеси національно-культурного відродження та становлення національної самосвідомості в середовищі українського населення в регіонах Росії виходили за межі створюваної в СРСР тоталітарної системи й не були прийнятними для нової державної політики, загрозливої для всього національного й самобутнього. Тому політика «коренізації» у всіх її проявах наказала «довго жити» під різними, часто безглуздими приводами, зокрема через так звані «перегини коренізації», «штучну коренізацію шкіл» тощо. Так, у першому числі

⁵¹ Політика коренізації. *Політологія. Онлайн бібліотека*. URL: <http://politics.ellib.org.ua/> (дата звернення: 21.03.2020).

⁵² Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. Київ, 1994. С. 104.

⁵³ Єфіменко Г. Сталінська національна політика серед українців Росії в 1930-ті рр.: правило чи виняток? *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвід. зб. наук. пр.* 2004. Вип. 11. С. 365.

⁵⁴ Там само. С. 366.

журналу «Революція і національності» за 1933 р. повідомлялося: «Це торкається, зокрема, українських шкіл Західного Сибіру. Там намагаються школи коренізувати проти бажання населення, яке давно забуло свою мову, що стала, особливо для нового покоління, чужою і незнайомою. Це є викривленням і порушенням політики партії про коренізацію і рідну мову»⁵⁵.

Цікаво, що формально політика українізації ніколи не була скасована. Ані Постишев, ані хтось інший з партійної чи урядової верхівки цього не зробили. В резолюції на звіт ЦК на XII з'їзді КП(б)У, що відбувся в січні 1934 р., побіжно згадано про потребу «розгорнути далі проведення більшовицької українізації». Завдання полягало лише в тому, щоб виправити відхилення від «правильної лінії», спричинені «буржуазними націоналістами» та «їхніми агентами», включно зі Скрипником як головним винуватцем. Парадоксально, але навіть у травні 1937 р. XIII з'їзд КП(б)У засуджує «недостатню українізацію партійних, радянських і особливо профспілкових та комсомольських організацій». Кілька жестів у цьому напрямі зробив і сам Постишев: споруджено пам'ятники Шевченку у Харкові та Києві, перенесено столицю України в Київ, призначено кількох відомих українців на провідні державні посади (В. Затонського на комісара народної освіти, А. Хвилю на його заступника, П. Любченка на голову Раднаркому). Офіційні органи ЦК партії – газета «Комуніст» і журнал «Більшовик України» – лишилися україномовними. Українською залишалася й опера⁵⁶.

Попри такий зовнішній антураж, українізація завершилася трагедією національного відродження, наслідків якої незалежна Україна не може позбутися до цих пір. Реальні факти підступної стратегії більшовиків у сфері національної політики 20-х – початку 30-х років наочно продемонстрували асиміляторські, русифікаторські тенденції московського керівництва, для якого «коренізація» була лише тимчасовою поступкою національно-визвольному руху з метою «вбудовування» радянської влади за допомогою місцевих кадрів. Тому вивчення історичних обставин, за яких відбувалася «коренізація» в Україні, потребує подальших зусиль дослідників, особливо з огляду на необхідність засвоєння уроків минулого і адекватної оцінки стосунків з Росією в широкому розумінні цього слова.

References

Hunchak, T. (1993). *Ukraine. Persha polovyna XX stolittia [Ukraine. The first half of the twentieth century]*. Kyiv, Ukraine: «Lybid».

Deklaratsiya prav narodov Rossyy. Dekrety Sovetskoï vlasty [Declaration of the Rights of the Peoples of Russia. Decrees of the Soviet power]. T. 1. (1957). Moscow, Nos. yzd-vo polyt. Lyteratury. Ystoryia RF (2020). Retrieved from: <https://histrf.ru/lenta-vremeni/event/view/dieklaratsiia-prav-narodov-rossii>

Dziuba, I. (1998). *Internatsionalizm chy rusyfikatsiia [Internationalism or Russification]*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychi dim «KM Academia».

Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part]. Paris, New-York, Molode zhyttia. 1962. T. 4. (2020). *Izbornyk*. Retrieved from: izbornik.org.ua/encycl/euii.htm.

Yefimenko, H (2004). *Stalinska natsionalna polityka sered ukraintsiv Rosii v 1930-ti rr.: pravylo chy vyniatok? [Stalin's national policy among Ukrainians in Russia in the 1930s: rule or exception?]. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky – Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches*. Mizhvid. zb. nauk. pr. Vyp. 11. Ukraina.

⁵⁵ Сергійчук В. І. «Українізація Росії». Політичне ошукаство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2000. С. 10.

⁵⁶ Шевельов Ю. Українізація: радянська політика 1925–1932 років. *Internet archive*. URL: http://www.maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukrainization.htm (дата звернення: 29.03.2020).

Zakirov, M. (2020). Natsionalno-kulturne vidrodzhennia ukrainsiv Uralo-Sybirskoho rehionu (na materialakh Uralskoi oblasti) [National and cultural revival of Ukrainians of the Ralo-Siberian region (on materials of the Ural region)]. *Istorychna panorama – Historical panorama*. Vyp. 5. Politolohiia. Onlain biblioteka. Retrieved from: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-95.html>.

Istoriia. Kulchytyskyi Stanislav (2020). *Tyzhden.ua*. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/History/215052>.

Istoriia Ukrainy. Kurs leksii. XX stolittia [History of Ukraine. Lecture course. 20th century]. (1992). B. 2. Kyiv, Ukraine: «Lybid».

Istoriia Ukrainy. Nove bachennia [History of Ukraine. A new vision]. (1996) Vol. 2. Kyiv, Ukraine: V-vo «Ukraina».

Krasylyshchikov, V. (1998). Vdohonku za proshedshym vekom: Razvytye Rossyy v XX veke s tochky zrenyia myrovyykh modernyzatsyi [In pursuit of the last century: The development of Russia in the twentieth century in terms of world modernizatsii]. Moscow: ROSSPEN.

Krasovytskaia, T. (1998). Modernyzatsyia Rossyy: natsyonalno-kulturnaia polytyka 20-kh hodov [Modernization of Russia: national and cultural policy of the 20s]. Moscow, Russia.

Kryvoruchko, O. (2020). Mykola Khvylovyi – rechnyk ukrainskoho vidrodzhennia 1920-kh rr. [Mykola Khvylovy is a spokesman for the Ukrainian revival of the 1920s.]. *Istoriia: Zbirnyk prats. Politolohiia. Online biblioteka*. Retrieved from: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4979.html>.

Lytvyn, V. (2009). *Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk* [History of Ukraine. Textbook]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

Mazur, I. (2009). Natsionalnyi sklad naseleння ta yoho transformatsiia u hubernskykh tsentrakh ukrainy v 1920–1926 rr. [National composition of the population and its transformation in the provincial centers of Ukraine in 1920–1926]. *Istoriia: Zbirnyk prats. Politolohiia. Online biblioteka*. Retrieved from: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4979.html>.

Natsionalni protsesy v Ukraini: istoriia y suchasnist. Dokumenty y materialy. Dovidnyk [National processes in Ukraine: history and modernity. Documents and materials. Directory]. P. 2 (1997). Kyiv, Ukraine.

Polityka korenizatsii [The policy of indigenization]. (2020). *Politolohiia. Onlain biblioteka*. Retrieved from: <http://politics.ellib.org.ua/>.

Prychyny, sut i naslidky ukrainizatsii [Causes, days and consequences of Ukrainization]. (2020). *Istoriia Ukrainy*. Retrieved from: <https://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/prichini-sut-i-naslidki-ukrainizatsii>.

Prokop, M. (1981). Ukraina i ukrainska polityka Moskvy [Ukraine and Ukrainian politics in Moscow]. P. I. Ukraine: Suchasnist.

Rudnytskyi, S. (2020). *Wikipediia*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/>.

Serhiichuk, V. (2000). «Ukrainizatsiia Rosii». Politychne oshukanstvo ukrainsiv rosiiskoiu bilshovytskoiu vladoiu v 1923–1932 rokakh [“Ukrainization of Russia”. Political deception of Ukrainians by the Russian Bolshevik authorities in 1923–1932]. Kyiv, Ukraina: Ukrainska Vydavnycha Spilka.

Trotskyi, L. V dvukh tomakh. Vol. 2. Pod red. Yu. H. Felshtynskoho MOSKVA «TERRA» – «TERRA» 1990, 1996 (2020). Retrieved from: <http://lib.ru/TROCKIJ/stalin4.txt>.

Ukraina v XX stolitti. Zbirnyk dokumentiv i mate6rialiv (1900–1939) [Ukraine in the twentieth century. Collection of documents and materials (1900–1939)]. (1997). Kyiv, Ukraine.

USSR–URSR: 1922–1991. Korenizatsiia: partiia miniaie shkiru y oblychchia [Rooting: the party changes skin and face]. (2020). Internet-vydannia Poltavshchyna. Retrieved from: <https://poltava.to/project/546/>.

Khvylovyi, M. (1997). *Ukraina chy malorosiiia?* [Ukraine or Little Russia?]. Vol. 2. Kyiv, Ukraine: Dnipro.

Shapoval, Yu. Korenizatsiia. (2020). *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of modern Ukraine*. Retrieved from: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3553

Shapoval, Yu. (2001). *Ukraina XX stolittia: Osoby ta podii v konteksti vazhkoï istorii* [Ukraine of the twentieth century: Persons and events in the context of difficult history]. Kyiv, Ukraina: Heneza.

Shevelov, Yu. (2020). *Ukrainizatsiia:adianska polityka 1925–1932 rokiv* [Ukrainization: Soviet policy of 1925–1932]. *Internet archive*. Retrieved from: http://www.maidan.org.ua/history/kharkiv/yuri_sheveliov/ukrainization.htm.

Shevtsova, S. (2020). *Ukrainizatsiia po-moskovsky: prianyk, shcho stav batohom, abo yak bilshovyky ukraintsiv ukrainizuvaly* [Ukrainization in Moscow: gingerbread that became a whip, or how the Bolsheviks Ukrainianized Ukrainians]. *UKRINFORM*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2575613-ukrainizacia-pomoskovski-pranik-so-stav-batogom-abo-ak-bilsoviki-ukrainciv-ukrainizuvali.html>.

Коропатник Михайло Михайлович – доцент кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання, кандидат історичних наук, доцент, ЧОІППО імені К. Д. Ушинського (вул. Слобідська, 83, м. Чернігів, 14000, Україна).

Коропатник Mykhailo M. – Associate Professor of Social Sciences and their Teaching Methods, Candidate of Historical Sciences, senior lecturer at K. Ushynskiy Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (83 Slobidska St., Chernihiv, 14000, Ukraine).

E-mail: miguel50@ukr.net

THE POLICY OF KORENIZATION IN THE 1920S AND 1930S IN UKRAINE AND CERTAIN REGIONS OF RUSSIA: TRIUMPH AND TRAGEDY OF THE UKRAINIAN REVIVAL

The aim of the article is to analyse the origins of the national policy of the Bolsheviks after their victory, its forced and temporary nature, the evolution of the processes of Ukrainization and their transformation in the direction of Russification, the suppression of any forms of national revival. The methodological basis of the study is the principles of historicism, scientific content and objectivity, which helped to achieve impartiality and reliability in the interpretation of specific facts, and to provide a comprehensive study of the problem. The scientific novelty of the article is that the materials used in it allow to adopt a new approach to assessing the current socio-political situation in Ukraine and to better understand the origins of the Russification policy of the former USSR, the forced nature of the so-called “Ukrainization” on the territory of the Ukrainian SSR and in places of residence of Ukrainians in other republics, its causes and consequences. Conclusions. Having seized power in Ukraine, at first the Bolsheviks did not want to hear about the Ukrainian language. But from about mid-1919 it became clear that without taking into account the scope and strength of the Ukrainian national movement, the establishment of Soviet power in Ukraine was impossible. Therefore, the Kremlin took a new approach to the tactics of conquering Ukraine. The goal was to build communism in a multinational country and to subordinate the efforts of “local people” to the chosen goal. The policy of “Korenization” proclaimed at the 12th Congress of the Russian Communist Party (Bolsheviks) in 1923 was aimed at achieving this goal. Over time, it had become clear that “Korenization” in Ukraine was temporary and after the achievement of the set goal any manifestations of the national movement were brutally suppressed. The Bolshevik leadership did everything possible to ensure that the ethnic revival in Ukraine and the regions of Russia with a compact Ukrainian population did not evolve into a national-state one. Thus, the real facts of the insidious strategy of the

Bolsheviks in the sphere of the national policy of the 1920s and early 1930s clearly demonstrated the assimilation, Russification tendencies of the Moscow leadership.

Keywords: “Korenization” (indigenization or nativization), Ukrainization, national revival, Bolsheviks, national communists, Russian Communist Party (Bolsheviks), Communist Party (Bolshevik) of Ukraine, chauvinism, nationalism, «national deviation», Ukrainian SSR, All-Ukrainian Central Executive Committee, Council of People’s Commissars, decrees, All-Ukrainian Academy of Sciences, repressions.

Дата подання: 28 травня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 21 вересня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Коропатник М. Політика «коренізації» 1920–1930-х років в Україні та окремих регіонах Росії: триумф і трагедія українського відродження. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5. С. 75–92. DOI: 10.5281/zenodo.4120117.

Цитування за стандартом APA

Koropatnyk, M. (2020). Polityka «korenizatsii» 1920–1930-kh rokiv v Ukraini ta okremykh rehionakh Rosii: triumf i trahediia ukrainskoho vidrodzhennia [The policy of korenization in the 1920s and 1930s in Ukraine and certain regions of Russia: triumph and tragedy of the Ukrainian revival]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, 75–92. DOI: 10.5281/zenodo.4120117.

